

Національний педагогічний університет
імені М.П.Драгоманова

Українська Академія Наук

Тілея

Науковий вісник

- *Історичні науки*
- *Філософські науки*
- *Політичні науки*

Випуск 76 (№ 9)

Київ – 2013

Збірник засновано 2004 року
Вихід з друку – щомісячно

Фахове видання з філософських, політичних та історичних наук, затверджено постановами президії ВАК України № 1-05/2 від 10 березня 2010 р. та № 1-05/3 від 14 квітня 2010 р.

Свідоцтво про державну реєстрацію (переєстрацію) друкованого засобу масової інформації: серія КВ № 19946–9746 ПР від 31 травня 2013 р.

Друкується за рішенням:

Вченої ради Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (протокол № 1 від 03 вересня 2013 р.); Президії ВГО Української Академії Наук (протокол № 13-09-03 від 03 вересня 2013 р.)

Рецензенти:

Панчук М.І., доктор історичних наук, професор
Степико М.Т., доктор філософських наук, професор
Онщенко І.Г., доктор політичних наук, професор

Шеф – редактор:

Андрущенко В.П., доктор філософських наук, професор, член–кор. НАН України, академік НАПН України

Головний редактор:

Вашкевич В.М., доктор філософських наук, професор, академік УАН

Співредактори:

Кривошея В.В., доктор історичних наук, професор, академік УАН
Предборська І.М., доктор філософських наук, професор

Відповідальний секретар:

Халамендик В.Б., доктор філософських наук, доцент

Редакційна колегія:

З історичних наук:

Войцехівська І.Н., доктор історичних наук, професор
Гончар Б.М., доктор історичних наук, професор
Дробот І.І., доктор історичних наук, професор
Журба М.А., доктор історичних наук, професор
Колесник В.Ф., доктор історичних наук, професор, член–кор. НАН України
Михайлюк В.П., доктор історичних наук, професор
Нестуля О.О., доктор історичних наук, професор, академік УАН
Солдатенко В.Ф., доктор історичних наук, професор, член–кор. НАН України
Стоян Т.А., доктор історичних наук, професор
Сушко О.О., доктор історичних наук, професор
Чернега Л.М., доктор історичних наук, професор
Шаповал Ю.І., доктор історичних наук, професор

Гілея: * науковий вісник. Збірник наукових праць / Гол. ред. В.М. Вашкевич. – К.: ВІР УАН, 2013. – Випуск 76 (№ 9). – 272 с.

Концепція збірника базується на багатоплановому науковому висвітленні проблем інформаційної цивілізації, що формується. Основні рубрики охоплюють галузі історичних, філософських та політичних наук. Розрахований на фахівців гуманітарних та соціально-політичних наук.

З філософських наук:

Акопян В.Г., доктор філософських наук, старший науковий співробітник, академік УАН
Базалук О.О., доктор філософських наук, професор
Бех В.П., доктор філософських наук, професор
Бондаренко О.В., доктор філософських наук, професор
Волинка Г.І., доктор філософських наук, професор
Воронкова В.Г., доктор філософських наук, професор
Герасимова Е.М., доктор філософських наук, доцент
Жадько В.О., доктор філософських наук, професор
Жижко Т.А., доктор філософських наук
Кивлюк О.П., доктор філософських наук, старший науковий співробітник
Куцепал С.В., доктор філософських наук, професор, академік УАН
Михальченко М.І., доктор філософських наук, професор, член–кор. НАН України
Муляр В.І., доктор філософських наук, професор, академік УАН
Онпко О.Ф., доктор технічних наук, професор, академік УАН
Уваркіна О.В., доктор філософських наук
Яшанов С.М., доктор педагогічних наук, професор

З політичних наук:

Андрусишин Б.І., доктор історичних наук, професор
Бабкіна О.В., доктор політичних наук, професор
Балабанов К.В., доктор політичних наук, професор
Варзар І.М., доктор політичних наук, професор
Войналович В.А., доктор політичних наук, професор
Євтух В.Б., доктор історичних наук, професор, член–кор. НАН України
Іванов М.С., доктор політичних наук, професор
Картунов О.В., доктор політичних наук, професор, академік Української академії політичних наук
Котигоренко В.О., доктор політичних наук, професор, академік Української академії політичних наук
Римаренко С.Ю., доктор політичних наук, професор
Савельєв В.Л., доктор історичних наук, професор

*Гілея – в стародавні часи територія лісової Скіфії між Борисфеном (Дніпром) і Гпанісом (Південним Бугом). Рештки цієї «лісової квітки» залишилися до теперішнього часу на території Миколаївської та Херсонської областей. (Докладніше див.: Геродот. Історія.IV.16-25).

© Редакційна колегія, 2013
© Автори статей, 2013
© Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, 2013
© ВГО Українська академія наук, 2013

ВІДДІЛЕННЯ РЕДАКЦІЇ

Збірника наукових праць «Гілея: науковий вісник»

ВІННИЦЬКЕ ВІДДІЛЕННЯ

(Вінницький національний технічний університет)
керівник **Денисюк С.Г.**, кандидат політичних наук
svitlana.denisyuck@yandex.ua

ДНІПРОПЕТРОВСЬКЕ ВІДДІЛЕННЯ

(Дніпропетровський національний університет імені О. Гончара)
керівник **Вершина В.А.**,
кандидат філософських наук, доцент
vivi.dp@mail.ru

ДОНЕЦЬКЕ ВІДДІЛЕННЯ

(Донецький національний університет)
керівник **Андрієнко О.В.**,
кандидат філософських наук, доцент
elena_andrienko8@mail.ru

ЗАПОРІЗЬКЕ ВІДДІЛЕННЯ

(Запорізький національний технічний університет)
керівник **Ємельяненко Є.О.**,
кандидат філософських наук
gileya_zaporizhzhya@ukr.net

ІВАНО-ФРАНКІВСЬКЕ ВІДДІЛЕННЯ

(Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, м. Івано-Франківськ)
керівник **Дичковська Г.О.**,
кандидат філософських наук, доцент
go_osmomysl@ukr.net

ЛУГАНСЬКЕ ВІДДІЛЕННЯ

(Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля, м. Луганськ)
керівник **Михайлюк В.П.**,
доктор історичних наук, професор
vital_mih@ukr.net

ЛЬВІВСЬКЕ ВІДДІЛЕННЯ

(Національний університет «Львівська політехніка»)
керівник **Карівець І.В.**, кандидат філософських наук, доцент
sacre@ukr.net

МАРІУПОЛЬСЬКЕ ВІДДІЛЕННЯ

(Маріупольський державний університет)
керівник **Дегтеренко А.М.**, кандидат політичних наук, доцент
degterenko777@ukr.net

МИКОЛАЇВСЬКЕ ВІДДІЛЕННЯ

(Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського)
керівник **Макарчук С.С.**, кандидат історичних наук, доцент
rygreabis@farlep.mk.ua
координатор **Шкуренко К.О.**,
кандидат політичних наук, доцент
sh_kamila@mail.ru

ОДЕСЬКЕ ВІДДІЛЕННЯ

(Одеський національний університет імені І.І. Мечникова)
керівник **Барвінська П.І.**,
кандидат історичних наук, доцент
barwinskaja@ua.fm

ПОДІЛЬСЬКЕ ВІДДІЛЕННЯ

(Подільський державний аграрно-технічний університет, м. Кам'янець-Подільський)
керівник **Колосюк І.А.**,
кандидат філософських наук, доцент
ikolosyuk@ukr.net

ПОЛТАВСЬКЕ ВІДДІЛЕННЯ

(Полтавський факультет Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого)
керівник **Куцепал С.В.**,
доктор філософських наук, професор
svkutsepai@rambler.ru

СЕВАСТОПОЛЬСЬКЕ ВІДДІЛЕННЯ

(Севастопольський національний технічний університет)
керівник **Фіров П.Т.**, кандидат історичних наук, доцент
Тел.: 8 068 925 74 57

СІМФЕРОПОЛЬСЬКЕ ВІДДІЛЕННЯ

(Кримський економічний інститут Київського національного економічного університету імені В. Гетьмана)
керівник **Попов О.Д.**, кандидат історичних наук, доцент
popalex79@mail.ru

ТЕРНОПІЛЬСЬКЕ ВІДДІЛЕННЯ

(Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка)
керівник **Кліш А.Б.**, кандидат історичних наук, доцент
Klish_Andriy@ukr.net

УМАНСЬКЕ ВІДДІЛЕННЯ

(Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини)
керівник **Кривошея І.І.**,
кандидат історичних наук, доцент
kii1969@mail.ru

ХАРКІВСЬКЕ ВІДДІЛЕННЯ

(Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»)
керівник **Владленова І.В.**,
кандидат філософських наук, доцент
vladlenova@email.ua

ЧЕРКАСЬКЕ ВІДДІЛЕННЯ

(Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького)
керівник **Васильчук Є.О.**,
кандидат політичних наук
vasilchuk84@bk.ru

ЧЕРНІГІВСЬКЕ ВІДДІЛЕННЯ

(Чернігівський державний інститут економіки і управління)
керівник **Тополь О.В.**, доктор філософських наук
topololga@ukr.net
координатор **Горобець С.М.**,
молодший науковий співробітник
olen-g@yandex.ru

Запрошуємо Вас відвідати наш сайт: www.gileya.org.ua

Див. також: Сайт Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: www.nbuv.gov.ua/portal

Розділ: Наукова періодика України: журнали та збірники наукових праць

E-mail: gileya.org.ua@gmail.com

УДК 141.7

Тополь О.В., д-р філософських наук, доцент, завідувач кафедри соціальної роботи, Чернігівський державний інститут економіки і управління, Україна, м. Чернігів

Концепції старості в античній філософії: онтологічний вимір

На основі аналізу праць античних мислителів виділені концептуальні засади вивчення старості з точки зору онтологічного підходу як природного, універсального феномену, певної об'єктивної реальності. Зазначені античні світоглядні уявлення про геронтологічний полюс людського буття, відмічене велике значення старості і смерті.

Ключові слова: антична філософія, старість, смерть, онтологія старості.

Тополь О.В., д-р философских наук, доцент, заведующий кафедрой социальной работы, Черниговский государственный институт экономики и управления, Украина, г. Чернигов

Концепции старости в античной философии: онтологическое измерение

На основе анализа трудов античных мыслителей выделены концептуальные основы изучения старости с точки зрения онтологического подхода как природного, универсального феномена, определенной объективной реальности. Указаны античные мировоззренческие представления о геронтологическом полюсе человеческого бытия, отмечено большое значение старости и смерти.

Ключевые слова: античная философия, старость, смерть, онтология старости.

Тополь О.В., doctor of philosophy, associate professor, head of department of social work, Chernihiv state institute of economics and management, Ukraine, Chernihiv

The concept of old age in ancient philosophy: ontological dimension

Based on the analysis of the works of ancient philosophers the conceptual bases of studying old age in terms of the ontological approach as a natural, universal phenomenon and some objective reality are identified. Ancient worldview ideas about gerontological pole of human existence are specified, great importance of old age and death is pointed.

Keywords: ancient philosophy old age, death, ontology of old age.

Сучасні соціально-філософські дослідження старості актуалізовані об'єктивними процесами збільшення кількості літніх людей у структурі населення, яке спричинює не лише демографічні та економічні, але й соціально-культурні, психологічні зміни, кидає виклик світовій спільноті щодо визначення нових пріоритетних напрямів розвитку на основі цілісної концепції про геронтологічний полюс людського буття. Міждисциплінарна геронтологічна концепція, що інтегрує різногалузеві знання вимагає вивчення основ досліджуваного явища, його онтологічних засад. З точки зору онтологічного підходу старість розглядається як онтологічна реальність, споконвічно існуюча, створена вищими силами, до якої людина народжується пристосовується, пізнає її, певним чином впливає на неї, але її сутність лишається незмінною, в її основі – закономірні онтогенетичні процеси, універсальні фізіологічні, психологічні та статусно-рольові зміни. Онтологічний вимір старості своїм корінням походить з концепцій античних філософів, які мали принциповий вплив на наступне осмислення антропологічних питань.

Антична філософська думка, як зазначає О.Ф. Лосєв, заснована на принципах об'єктивізму, виходить з матеріально-чуттєвого, одушевленого-розумного, абсолютного, позасобистісного космологізму [10]. Античні мислителі уявляли Абсолют, космос видимим, живим, тілесним, одушевленим і розумним створінням, божеством, а людину – подібним до нього мікрокосмом. Якщо людина розглядалася еманациєю космосу, та передбачалося, що на землі вона виконує запрограмовані функції, можна припустити, що в античному світогляді переважали думки про реальність та природність, онтологічну та тілесну значимість старості та смерті.

Концепція розуміння старості, як природного, універсального феномену, деякої об'єктивної реальності подана в працях Платона, Аристотеля, Гіппократа, Піфагора, Сенеки, Цицерона та ін. античних мислителів.

Метою статті є філософська рефлексія концептуальних засад старості, вироблених античними мислителями.

В Античній філософії (VII ст. до н.е. – VI ст.) вчення про людину розвивалося від фізіології (людина як елемент космосу) та психології (душа людини як космічна монада) до раціоналістичної етики, що обґрунтовує правила моральності як основу соціального життя [2, с.33].

Платоном (428/427–348/347 рр. до н.е.), видатним давньогрецьким філософом було створено першу в європейській культурі цілісну та системну філософську концепцію. Його вчення «Про душу» обумовлювало напрямком розмислів про старість, хворобу, смерть. Бог створив душу раніше за тіло, надав їй більшої досконалості, як «повелительці тіла». Тіло людини тлінне, але душа безсмертна. Коли душа закріплюється у тілі, в ній зароджуються почуття: «ерос, змішаний із задоволенням і стражданням, страх, гнів» і якщо душа над цими пристрастями володарюватиме, її життя буде справедливе, якщо ж опиниться під їхньою владою – то несправедливе [8, с.444].

За визначенням Платона, у душі кожної людини можна розрізнити три основи: перша – «допитлива та філософська», яка пов'язана з пізнанням; друга – «сріблολюбна та користолюбна», яка пов'язана з жаданнями (їжі, любові, задоволення, які потребують грошових витрат); третя – «честолюбна і схильна до суперництва», яка пов'язана з афективною сферою. Від того, яка основа переважає, розрізняють три роди людей: філософів, сріблολюбців та честолюбців, кожні з яких, відповідно, отримують найвищі задоволення від пізнання істини, від наживи, від слави [8, с.372–373]. Той, хто служить жаданням та славі, має лише смертні думки та посилює свою смертну основу. Якщо людина віддається любові до учення, прагне до істинно розумного, розвиває відповідну пізнавальну здібність душі, вона, доторкнувшись до істини, набуває безсмертних та божественних думок, а значить, володіє безсмертям в тій повності, в якій його може вмщати людська природа [8, с.497–498].

Переконалим, у безсмертності душі та можливості перенесення нею як блага, так і зла, Платон закликає «завжди триматися шляху Всевишнього і всіляко дотримуватися справедливості разом з розумністю, щоб, поки ми тут, бути друзями самим собі та богам» [8, с.420]. Наближення смерті нашо́вхує людину на роздуми про те, що доведеться відповідати за несправедливі вчинки, образи, нанесені оточуючим тощо. Хто жив несправедливо, у старості може відчувати страх та очікувати лише поганого, а «хто не знає за собою жодних несправедливих вчинків, того завжди супроводжує відрадна надія...» [8, с.83]. Тому, хто вів життя впорядковане й був добродушним, має покірливу вдачу старість приносить самовідчуття найповнішого спокою.

Аристотель (384–322 рр. до н.е.), давньогрецький вчений, філософ, логік хоча і був учнем Платона, багато з його ідей заперечував, наприклад, не визнавав душу безсмертною божественною субстанцією. Він визначає душу як форму або ентелехію (кінцеву реалізацію) тіла. Оскільки душа і тіло – два аспекти психофізичної єдності, то всі функції душі смертні, за виключенням «активного інтелекту» [3, с.169]. Тобто, лише перебуваючи в тілі душа є джерелом руху (життя) і пізнання. Аристотель виділяє три складові душі – вегетативну та чуттєву, зв'язані з тілом і раціональну, яка має «божественну природу».

Фізіологічний процес старіння організму відбивається на плотських частинах душі, оскільки фізичні та чуттєві здібності погіршуються. В той же час, зі старінням тіла розумова здатність не зменшується, а може навіть підвищуватись її активність, оскільки інтелект має надтілесну та надчуттєву природу. Розмисли Аристотеля про неминучість смерті як припинення існування накладають негативний відбиток на сприйняття старості.

Особистісні характеристики літніх, які подає Аристотель в «Риторичі» [3], більшою мірою негативні. Наведемо деякі з них. Люди, що прожили багато років, багато в чому встигли розчаруватися та зробити багато помилок, й оскільки більшість людських справ дріб'язкові, то вони нічого не стверджують впевнено, «думають, що нічого не знають». Вони мають злу вдачу, оскільки все тлумачать на гірше. Вони дріб'язкові, тому що принижено життям, не прагнуть

нічого великого й незвичайного, але лише того, що необхідно для існування. Вони є скнари, тому що знають з досвіду, як важко набути й як легко втратити. Вони боязкі й здатні боритися всього задалегідь. Вони більш живуть заради корисного, а не заради прекрасного, значить вони себелюбні, бо корисне є благо для самого себе, а прекрасне – благо взагалі. Вони не спокушаються надіями внаслідок своєї досвідченості, бо те, що відбулось, значною частиною нікчемне, і, як правило, веде до гіршого, а також внаслідок своєї боязливості. Вони живуть більше спогадами, ніж надією, тому що для них залишок життя короткий, а минуле довге, надія ж пов'язана з майбутнім, а спогад – з минулим. У тому ж причина їхньої балакучості: вони проводять час в розмовах про минуле, бо відчувають задоволення, відаючись спогадам. Люди в літньому віці здаються розсудливими, бо пристрасті їхні ослабли і служать користі. Вони живуть більше за розрахунком, ніж згідно моралі, бо розрахунок пов'язаний з користю, а мораль з чеснотою. Образи вони наносять навмисно, а не із-за зухвалості, як в молодості. Властиво старим й співчуття, що породжено безсиллям, бо лиха вони сприймають як близькі собі, і це робить їх співчутливими [3, с.84–85].

До позитивних характеристик літніх людей, наведених Аристотелем, можна віднести такі, що пов'язані з інтелектом – розсудливість, що виникає з ослабленням пристрастей та життєлюбність, котра загострюється з наближенням останнього дня.

Розуміння безсмертя душі в античній філософії поєднувалося з тим, що благом є її визволення з тіла. Піфагорійці, наприклад, уявляли, що душа ув'язнена в тілі, як в гробниці. П.Адо зауважує, що в розумінні античних філософів про відокремлення душі від тіла немає нічого спільного зі станом трансю, за якого відключається свідомість. Мова йде про звільнення душі від пристрастей, від тілесних відчуттів, з метою набуття незалежної думки [1, с.41]. Оскільки філософія підпорядковує бажання життя тіла вищим вимогам думки, вона є «вправою й навчанням смерті». Ідею Платона про те, що «втрата плотського життя не може налякати того, хто відчуває безсмертя думки», стоїк Епіктет (бл. 50 – бл. 140 рр.) сформулював так: «Хай смерть буде перед твоїми очима щодня і у тебе ніколи не буде жодної низької думки, і жодного надмірного бажання» [1, с.44].

Філософи, що дотримувались ідеї про смерть душі разом із тілом, надавали безмірно вищу ціну кожній миттєвості життя. Епікурейці вважали: «Кожний момент життя випліскується на поверхню, сповнений невимовною насолодою» [1, с.44]. Ця філософська тема з'єднується з темою цінності дійсного моменту, який потрібно прожити, неначебто він – і перший, і останній.

В римській філософії (100 р. до н.е. – 450 р.) проблема старості розглядалася, здебільшого, з позиції етики.

Цицерон (106–43 рр. до н.е.), римський філософ, державний діяч, оратор, письменник, котрий «створив «популярну» – зрозумілу всім освіченим людям, – «красномовну» філософію, яку можна застосувати на практиці» [6, с.750], зробив значний внесок в осмислення феномену старості. В трактаті «Катон Старший, або Про старість», висвітлюється те, що істинна філософія, тобто прагнення до мудрості та морального вдосконалення, збагачує зміст повсякденного існування та пом'якшує неминучі тяготи життя: старість, біль, очікування смерті. Філософ говорить: «Життю, прожитому спокійно, чисто і красиво, властива тиха і легка старість» [10, с.10].

Цицерон спростовує стереотипи, за якими старість можуть вважати «жалюгідною», яка нібито: перешкоджає діяльності, ослабляє тіло, заперечує насолоди та наближує людину до смерті.

Щодо діяльності, то суспільство не вимагає її виконання від старої людини, проте вона могла б завжди: допомогти своєю порадою, своїми далекоглядними рішеннями, притаманними літнім; навчати та виховувати молодь. Вік не перешкоджає засвоєнню нового досвіду, наприклад, в старості Сократ навчився грати на лірі, Цицерон вивчив грецьку літературу. Людина, що захоплена своїми заняттями і працею, не відчуває як до неї підкрадається старість;

вона старіє поступово, і невідчутно, і її доля не переламується раптом, а гасне протягом тривалого часу.

Якщо робити все «в міру своїх сил», помірно їх використовувати, тоді людина особливо не страждатиме від їх нестатку. Слабкість є показником поганого здоров'я, тому боротися зі старістю слід як і з хворобою. Цицерон пише, що слід «стежити за своїм здоров'ям, удаватися до помірних вправ, їсти й пити стільки, скільки потрібно для відновлення сил, а не для їх пригнічення. При цьому треба підтримувати не лише тіло, але й набагато більшою мірою розум і дух; адже і вони, якщо в них, як в світильник, не підливати масла, гаснуть від старості; тіло наше, перетворене вправами, стає важчим; але розум від вправ стає гнучкішим» [10, с.16].

Найчудовіше, що людині даровано природою – це розум, ніщо так не ворожо цьому божому дару, як тілесні насолоди. «Якщо розумом своїм і мудрістю зневажати плотську насолоду ми не можемо, то ми маємо бути глибоко вдячні старості за те, що вона позбавляє нас від неналежних бажань», – зазначає Цицерон [10, с.18]. Хоча, старість не позбавлена й плотських насолод. Філософ порівнює їх задоволення з відчуттями глядачів у театрі: молодість дивиться на насолоди з близької відстані, а старість достатньою мірою задовольняється спостереженнями здалеку. Для душі дуже цінним є, звільнившись від похоті, честолюбства, суперництва, ворожечі, усіляких пристрастей, бути наодинці із собою, займаючись тим, що живить розум, бо це найвища насолода.

Думки про смерть не повинні лякати людину. Незнання того, що відбувається після смерті має викликати у людини презирство до неї: якщо думати, що разом з тілом гине і дух, то людина не буде нещасною після смерті; якщо вірити, що дух стане вічним – варто сприймати її з вдячністю, бо людина буде щасливою після завершення життя.

Якщо людина прожила чесне та морально-прекрасне життя, то, згідно законів природи, збиратиме на старість добрий врожай. «Ні сивина, ні зморшки не можуть раптом завоювати собі авторитет, але життя, прожите прекрасно в етичному відношенні, пожинає останні плоди у вигляді авторитету» [10, с.23].

Смерть в молодому віці – неприродна, насильницька, мовби «гаситься потужне полум'я» або «недозрілі плоди силою зриваються з дерева». Тимчасом, як для старих смерть є природною, «немов загасає догоріле вогнище», або «обпадають стиглі, зрілі плоди».

Певної межі для старості немає, в будь-якому віці люди повноцінно живуть поки можуть творити і вершити справи, пов'язані з виконання їх обов'язку. Але найкраще закінчувати життя при повному розумі та з ясними почуттями, тому коли сама природа поступово ослабляє своє творіння, старі не повинні жадібно хапатися за цю частину життя, що їм залишилася. Задоволення всіх прагнень приводить до задоволеності життям, що робить своєчасним прихід смерті. «Для людини все-таки бажано загаснути свого часу; адже природа встановлює для життя, як і для всього іншого, міру; старість же – завершальна сцена життя, подібна до закінчення вистави в театрі. Стомлення від неї ми повинні уникати, особливо тоді, коли ми вже задоволені» [10, с.30].

В своїх розмислах Цицерон наводить багато доказів на підтвердження безсмертя душі, наприклад, люди уже народжуються з певними знаннями, а навчаючись, немовби згадують їх. Філософ вважав, що коли душа, звільнившись від якого б то не було зв'язку з тілом, стає чистою і цілісною, тоді вона стає мудрою.

Ідея безсмертя людської душі та її причетності до Бога, набула в етиці давньоримського філософа, поета, державного діяча Л.Сенеки (1 р. до н.е. – 65 р.) змісту морального удосконалення людини. Філософ зауважує, що мистецтво довгого життя – в зрілій мудрості, «час нашого життя подовжується для того, хто розумно ним розпорядиться» [9, с.16]. Людина, віддаючи іншим багато часу життя, менше залишає його для себе. Зайняті люди скаржаться на швидкоплинність часу, старість знеацька навалюється на їхні невідготовлені «хлоп'яцькі» душі. Зайнята

людина не може присвятити себе навчанню. Л. Сенека зазначає, що велика кількість видатних людей, облишивши все зайве, відмовившись від багатства, від обов'язків, від задоволень, віддавалися до глибокої старості одному заняттю – навчанню жити. Однак, більшість з них пішли з життя так цьому і не навчившись, бо немає більш складної науки. «Жити треба вчитись все життя (<...> і все життя треба вчитись умирати)», – пише Л. Сенека [9, с. 24]. Лише ті, хто знаходять час для мудрості – зберігають власні свої роки та примножують їх роками минулими завдяки осягненню знань, накопичених попередніми поколіннями. Все матеріальне в цьому житті старіє й руйнується, лише те, що освячено мудрістю не уразливо для старості, навпаки з часом збільшується його цінність.

Старіння як фізіологічний процес, за гіпотезою античних учених, є «результатом поступової втрати організмом специфічної життєвої енергії» [5, с. 13]. Аристотель вважав, що старіння викликано поступовою втратою «природженого тепла», яким наділена кожна жива істота з початку її індивідуального життя. Сформульована ідея ця була ще в працях Гіппократа, який говорив про старіння як втрату «природного жару». Зменшення тепловіддачі в старості свідчить про зміну процесів обміну (їхне уповільнення). Якщо припустити, що «тепло» синонім «енергії», а, згідно сучасних теорій, в основі старіння дійсно може лежати погіршення здатності клітини до вироблення енергії внаслідок нагромадження молекулярних ушкоджень, то теоретичні викладки античних філософів виявилися недалекою від істини.

К. Гален (бл. 129 – бл. 200 рр.), грецький вчений, лікар, філософ, розвивши ідею Платона про чотирьохелементний склад тіла із землі, вогню, води і повітря, й продовживши думку, що надлишок або нестача якогось з них викликає розбалансування всього організму, розглядав процес старіння як втрату організмом вологи. Співвідношення рідин організму: крові, жовчі, слизи, та чорної жовчі утворюють основу темпераменту людини. Сукупність життєвих сил організму, на думку Галена, утворює душу людини.

Порушення рівноваги в організмі можуть викликати не лише тілесні захворювання (дисбаланс в системах та органах), а і душевні хвилювання (надмірна радість шкідлива, як і велика туга). Коли стоїть питання про здоров'я і хворобу, про чесноту і порок, немає нічого важливішого, ніж співмірність душі й тіла [8, с. 495]. Не слід надмірно збуджувати душу виснажуючи тіло і не слід перевантажувати тіло на шкоду душі, але давати їм змагатися між собою, щоб вони перебували в рівновазі та здоров'ї.

Смерть настає тоді, коли тіло в старості слабшає настільки, що не може протистояти зовнішнім впливам. Розмикаються зв'язки мозку, звільняючи душу, яка набуває своєї природної свободи та відлітає з радістю, бо все протиприродне – обтяжливе, а природне – приємне. Значить, і смерть обтяжлива й насильницька лише від хвороб і ран, коли ж вона природно замикає перебіг старості, вона безболісна і здійснюється скоріше із задоволенням, ніж з муками [8, с. 488].

Отже, в античній філософії, при всій суперечливості та розмаїтості світоглядних позицій, старість та смерть розумілися як об'єктивні, неминучі явища, яких ніхто не може уникнути. Але, як людина проживає життя та як іде з нього – залежить цілком лише від неї самої. Філософські роздуми про здорову старість, поєднані з медичними досягненнями, доводили, що подовження життя реальне.

В античній літературі зустрічається багато описів випадків подовження життя. Наприклад, «селянин, який орав поле, знайшов золоту посудину з благородною рідиною, і, вважаючи, що це небесна роса, омив обличчя і випив її, після чого помолодів тілесно і духовно, набув благодаті мудрості, а з селянина став слугою правителя Сицилії (це сталося за часів короля Вільгельма)» [4, с. 441].

Практичні рекомендації античних учених з подовження здорового життя виявилися досить корисними та знайшли свій розвиток в дослідженнях середньовічних учених. Для оздоровлення тіла античні філософи рекомендували дієту, гімнастику, масаж, водні процедури, тобто методи, які

безсумнівно корисні, але не можуть радикально вплинути на подовження життя. Укріплювати моральне здоров'я та керувати недугам пропонувалося за допомогою впорядкування способу життя та помірного застосування лікарських препаратів.

Потребує подальшого вивчення феномен старості з позицій соціально-філософського знання у цілому, а також осмислення ряду окремих проблем таких як етичні питання подовження та добровільного припинення життя, проблеми тілесності в старості, розгляд старості як епохи мудрості, досягнення акме, цінності та сенсу людського життя в старості, екзистенційні проблеми, пов'язані зі страхом смерті, самотністю тощо.

Список використаних джерел

1. Адо П. Духовные упражнения и античная философия / Пьер Адо; пер. с франц. при участии В.А. Воробьева. – М.: СПб.: Степной ветер; Коло, 2005. – 448 с.
2. Античная философия: энциклопедический словарь / [отв. ред. М.А. Солопова]. – М.: Прогресс-Традиция, 2008. – 896 с.
3. Аристотель. Риторика / Аристотель; пер. с древнегреч. и примеч. О.П. Цыбенко; под. ред. О.А. Сычова и И.В. Пешкова // Аристотель. Риторика. Поэтика; сопровождающая статья В.Н. Маркова. – М.: Лабиринт, 2000. – С. 5–148.
4. Бэкон Р. О тайных деяниях искусства и природы и о ничтожности магии // Избранное / Роджер Бэкон; [пер. с латинс., под общ. ред. И.В. Лупандина]. – М.: Изд-во Францисканцев, 2005. – С. 417–474.
5. Грмек М.Д. Геронтология – учение о старости и долголетии / М.Д. Грмек. – М.: Наука, 1964. – 132 с.
6. Краткий словарь по философии. Более 1000 статей / авт.-сост. Н.Н. Рогович. – Мн.: Харвест, 2008. – 832 с.
7. Лосев А.Ф. Двенадцать тезисов об античной культуре // Студенческий меридиан. – №9. – С. 13–14; №10. – С. 14–16.
8. Платон. Собрание сочинений: в 4 т. / Платон; пер. с древнегреч.; общ. ред. А.Ф. Лосева, В.Ф. Асмуса, А.А. Тахо-Годи; авт. вступ. ст. и ст. в примеч. А.Ф. Лосев; примеч. А.А. Тахо-Годи. – М.: Мысль, 1994. – Т.3. – 654 с.
9. Сенека Л. О скоротечности жизни / Луций Анней Сенека // Историко-философский ежегодник '96. – М.: Наука, 1997. – С. 16–40.
10. Цицерон. О старости / Цицерон; [пер. В.О. Горенштейн] // Цицерон. О старости. О дружбе. Об обязанностях / [отв. ред. С.Л. Утченко]. – М.: Наука, 1974. – С. 7–30.

* * *